

УДК 81'373.23:821.161.2-98

А. О. Стоянова,

аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел.: (048)776-04-42,

Stoyanova_96@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ АНТРОПОНІМІВ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЗАГАДОК

У статті описано характерні риси специфічного тексту загадки, що є об'єктом вивчення пареміології; схарактеризовано особливості вживання антропонімів у текстах українських народних загадок та встановлено зв'язок між етимологічним значенням антропонімів і предметами, які закодовані у текстах загадок; зроблено припущення, що вибір антропоніма для позначення того чи іншого денотата залежить від певного ряду лінгвістичних та екстралінгвальних чинників.

Ключові слова: загадка, антропонім, етимологічне значення, денотат.

Загадка як об'єкт наукових досліджень приваблювала багатьох вчених-філологів. Ці тексти досліджували І. Березовський, Б. Грінченко, М. Комаров, М. Лучкай, І. Манжура, П. Чубинський, М. Шашкевич та багато інших. Збірники народних загадок укладали І. Бесараб, М. Зіронька, В. Кравченко, О. Малинка, А. Онишук. На сучасному етапі спостерігається посилення інтересу до вивчення загадок як специфічних текстів, що закарбували знання людей про оточуючий світ. Загадки досліджуються лінгвістами в різних аспектах. В останні роки було зроблено зіставний аналіз лінгвокультурологічних особливостей українських і німецьких народних загадок (Н. Захарова); в порівняльному аспекті проаналізовані українські та російські народні загадки, їх художньо-образні особливості, виявлено спільні та відмінні риси (О. Каневська, С. Щербак), охарактеризовано метафоричне багатство українських загадок (О. Волкова, А. Гурин); досліджено семантичний і синтаксичний аспекти мовної структури української народної загадки (Г. Онищенко). Незважаючи на те, що вивчення ономастикону східнослов'янських загадок вже було предметом наукових досліджень (О. Юдін), антропонімійне багатство загадок заслуговує на додаткову увагу при розгляді цих текстів у лінгвокультурологічному аспекті.

Метою пропонованої роботи є дослідження специфіки вживання антропонімів у текстах українських народних загадок, що передбачає встановлення відповідностей між етимологічним значенням антропонімів та предметами, що закодовані в текстах загадок. *Об'єктом* нашого дослідження стали антропоніми в текстах українських народних загадок про явища природи, їжу та речі повсякденного вжитку. Предметом дослідження був зв'язок антропонімів

з предметами, що загадуються. Джерельною базою слугували тексти українських народних загадок про явища природи, їжу та побутові речі (вісімсот загадок), в яких були наявні антропоніми (сорок загадок), що становить 5% від загальної кількості текстів проаналізованих тематичних груп.

Як відомо, нові перспективні наукові проблеми і ситуації виникають на міждисциплінарному рівні дослідження, тобто на стику різних рідних компонентів і матеріалів, і жодна дисципліна не може існувати сама по собі і виключно для себе на сучасному етапі розвитку наукових знань [6, с. 25]. За аналогією з прислів'ями та приказками, загадка є об'єктом вивчення окремої маргінальної галузі на межі мовознавства (зокрема, фразеології) і фольклористики – пареміології. Отже, загадка є паремією. Паремії – це стійкі, відтворювані, культурно марковані одиниці переважно мовленнєвої структури, знаки мови; з іншого боку, вони є мікротекстами, що занурені у відповідні дискурсні сфери [4, с. 448]. Дослідження паремій має значні перспективи, що визначені новими аспектами їхнього розгляду: когнітивним, семіотичним, лінгвокультурологічним.

Вивчення паремій, зокрема, загадок є надзвичайно актуальним, оскільки у цих коротких специфічних текстах український народ закарбував свої знання про першопочаток світу, явища природи, предмети повсякденного вжитку, що оточували людину. Загадки стали скарбницею народного світосприйняття, певним кодом передачі архаїчного типу мислення. Отже, у цих текстах віддзеркалені елементи етнічної свідомості, менталітету, національного характеру; закарбовані фрагменти матеріальної та духовної культури українського народу, відображено певні етапи пізнання і тлумачення навколишнього світу нашими предками. Найдавніші тексти загадок пов'язані зі спостереженням людини над природою та своєю трудовою діяльністю, вони зразково формують весь життєвий, соціально-історичний досвід трудового народу [3, с. 156].

Міфологічне сприйняття світу характеризується ототожненням людини і природи, віруванням у те, що все живе і неживе має душу (анімізм), та уподібненням будь-чого до людини (антропоморфізм). Таке специфічне світосприйняття архаїчної людини відбилося і в текстах народних загадок, де на позначення того чи іншого предмета побуту чи явища природи нерідко використовується ім'я людини.

Як відомо, власні назви, що є своєрідною частиною лексичного складу мови, становлять цінне джерело для різноманітних лінгвістичних студій. Антропонімійне багатство кожного народу – це результат його історії. В ньому відбиті особливості суспільно-економічного і суспільно-політичного життя нації протягом різних історичних епох, особливості побуту, матеріальної і духовної культури, оточуючої природи, демографічні процеси, зв'язки з іншими народами тощо [7, с. 5].

Певні досягнення у дослідженні східнослов'янської антропоніміки стали помітними після появи монографічних досліджень українських (Л. Гумецька, Ю. Карпенко, Ю. Редько, І. Сухомлин, П. Чучка), російських (Г. Мирославська, В. Ніконов, О. Суперанська, Л. Щетинін) та білоруських науковців (М. Бірило, М. Судник) [7, с. 4]. Дослідники переконані, що у художньому тексті (загадки ми вважаємо специфічними художніми мікротекстами) немає не промовистих імен, треба лише встановити, що саме „промовляють” ті чи інші власні назви [2, с. 9]. Одним із основних способів кодування предметів в українських народних загадках є персоніфікація. Таким чином, у проаналізованих нами текстах антропоніми використовуються для кодування предмета (денотата), який потрібно відгадати. Досліджуючи зв'язок між значенням антропоніма і денотатом, у першу чергу ми звертаємо увагу на етимологічне значення імені, що зафіксоване у словнику [5].

Проаналізуємо конкретні приклади: *Умер Адам, ні Богові, ні нам, ні душа до неба, ні кості до землі*. Відповіддю до цієї загадки є *розбитий горщик* [1, с. 71]. У даному прикладі ім'я *Адам* використовується на позначення розбитого горщика. Звернемося до етимології цього імені: **Адам**, ч. ім., запозичення від давньоєврейського імені Adam < adam: „людина”, „чоловік”, „глина”, „земля”, „червоний колір”. Як відомо, за біблійною легендою, Бог зробив першу людину Адама з *червоної глини*. Горщики в українській культурі традиційно виготовлялися з *глини*, і вони часто билися. Отже, наявна аналогія між значенням імені **Адам** і предметом, що загадується (горщик).

Інший контекст: *Ішла Катерина, ключі загубила, Місяць видів – не довидів, Сонце вздріло – зараз з'їло (це – роса)* [1, с. 27]. За даними словника: **Катерина**, ж. ім., від грецького імені Aikaterine < Kathara, Katharia, що означає „чиста”, „непорочна”, „дотлива” [5, с. 146]. Такий приклад також дає підстави говорити про певну відповідність між етимологією імені та денотатом загадки, адже роса у міфологічних

увяленнях, як і вода, має сакральне значення: та, що очищує. Люди вірили, що роса – це „Божа сльоза”, від якої все народжується.

Наступним прикладом є загадка: *Стоїть Гася, надулася, полу відкрила, людей впустила (Хата)* [1, с. 62]. Ім'я Гася є розмовним варіантом жіночого імені Ганна, рідше **Анна**, запозиченого з давньоєврейської мови: Channa < chanan, що означає „він (Бог) був милостивий, виявляв ласку” – лагідна, милосердна, мила [5, с. 126]. Дане ім'я вживається на позначення *хати*, що у свідомості українця асоціюється з гостинністю, теплом, затишком (батьківська хата). Наведений текст загадки також виявляє певний зв'язок між значенням імені та денотатом загадки.

Кіндрат, ч. ім., походить від грецького імені Kodratos < літ ім. Quadratus < лат. quadratus, що означає „квадратний”, „чотирикутний”, „широкоплечий” [5, с. 68]. Ім'я **Кіндрат** в українських народних загадках використовується для описання таких номінацій, як **млин** і **льох**. Зазначимо, що ці споруди мають чотирикутну форму. Наприклад: *Мій брат Кіндрат на горах, на водах, на землі, на возі, на одній нозі (про млин)* [1, с.89]; *Кіндрат, мій брат. Пристав до землі і не знає (це – льох)* [1, с. 94].

Ім'я **Костян**, що є розмовним варіантом від імені Костянтин у тексті загадки використовується для кодування гребінця: *Костян-дерева́н через гору свині знав (гребінець)*. Гребінці, як відомо, традиційно виготовлялися з дерева. Звернемося до етимології імені: **Костянтин**, ч. ім., запозичено від грецького імені Konstantinos < римське ім'я Constantinus < латинське constans: „стійкий”, „твердий”, „постійний” і суфікс приналежності – in(us) – син Констанса [5, с. 69].

Цікавим прикладом може бути така загадка: *Сидить Марушка в семи козушках, хто на неї гляне, той і заплаче (Цибуля)* [1, с. 35]. **Марушка** є розмовним варіантом імені **Марія**, яке запозичене від давньоєврейського імені Mariam, що означає „чинити опір”, „відмовлятися”; „заперечувати” – та, яка чинить опір, заперечує; вперта [5, с. 158]. Цікавим є той факт, що саме це ім'я обрано для опису цибулі: всім відомі цілющі властивості цієї рослини і незамінність у побуті, відомі також і труднощі, які пов'язані з приготуванням цибулі. Таким чином, можна провести аналогію між значенням імені *чинити опір* і цибулею, що „чинить опір” людині.

Марко, ч. ім., від грецького імені Markos < давньоримське ім'я Marcus < латинське marcere, що означає бути зів'ялим, слабим [5,

с. 75] використовується для кодування п'явки: *Безкостий Марко перепливе море шпарко (про п'явку)* [1, с. 45]. Даний приклад також ілюструє відповідність між значенням імені (зів'ялий, слабкий) і денотатом загадки. Інший приклад: *Сухий Мартин далеко плює* (рушниця). **Мартин**, ч. ім., від латинського Martinus < Mars (род. в Martis), „Марс – Бог війни в давньоримській міфології” і суфікс належності -inus, що означає подібний до Марса; войовничий [5, с. 75]. Вважаємо, що і в цьому тексті загадки антропонім **Мартин** обрано невипадково для опису денотата – рушниці.

Олена, ж. ім., запозичене від грецького імені Helene < грецьке helenos: „світло”; „сйиво”, „полум'я смолоскипа”, – тобто світла, осяйна [5, с. 169]. Цікавим є факт, що саме це ім'я у тексті загадки використовується на позначення *кропиви*, яка при контакті залишає на шкірі людини червоні плями, що нагадують і світло, і сйиво: *Олена зелена, поцілуй – свербить, болить і чухати хочеться* (кропива) [1, с. 39].

Розглянемо інші приклади: *Маленький Опанас личком підперезаний (Сноп)* [1, с. 91]; *Маленький Танасій личком підпоясаний (Сноп)* [1, с. 91]. **Панас**, **Атанас**, **Атанасій**, рідше **Афанасій**, **Опанас**, **Танас** і **Танасій**, ч. ім., від грецького імені Athanasios < грецьке athanasia: «безсмертя», що означає безсмертний [5, с. 89]. У наведених загадках ім'я **Панас** використовується на позначення снопів, які через зв'язок із зерном є символами вічного коловороту життя – смерті – відродження: зерно зберігає здатність відроджуватися у новому врожаї, як тільки попадає у землю. Отже, і цей вибір антропоніма у загадці не є випадковим.

Наступний приклад також ілюструє співвідношення між значенням імені та характерними особливостями денотата: *Старий Свирид у лозі дере крупи на одній нозі (Свердел)* [1, с. 86]. Свирид: ч. ім.; від грецького імені Spyridon < гр. spyris: „плетений кошик” < spyro: „плести”, „вити” – гвинтоподібний [5, с. 97]. Зв'язок етимологічного значення імені і предмета, що загадується, лежить на поверхні.

Таким чином, проаналізовані нами загадки дають можливість зробити такі висновки: 1. Вибір антропонімів у текстах українських народних загадок для позначення того чи іншого денотата не є випадковим. Наведені контексти дозволяють говорити про існування певного зв'язку між значенням імені та предметом, який потрібно відгадати. 2. Вибір антропоніма обумовлено лінгвістичними чинниками, серед яких граматичний рід назви предмета, що кодується; римування,

співзвуччя (що є характерним для специфічного тексту загадки). Наведемо деякі приклади таких загадок: *Маленький Макарчик усім людям підрядчик (Сокира)*[1:85]; *Сів Ваня на коня. Не боїться огня (Горицик і рогац)* [1:71]; *Іван-білобран в білу сорочку вбрався, під землю сховався (Часник)* [1, с. 35]. 3. Усі антропоніми, які проаналізовані нами у текстах загадок, є запозиченими з різних мов: давньоєврейської (Адам, Ганна, Гаврило, Данило, Іван, Марія), грецької (Андрій, Єгор, Катерина, Кіндрат, Костянтин, Макар, Марко, Олена, Опанас, Пахом, Сава, Свирид, Степан, Федір), латинської (Гнат, Роман, Мартин).

Отже, дослідження специфіки вживання антропонімів на позначення предметів в українських народних загадках є важливим і цікавим для подальшого вивчення особливостей цих текстів у лінгвокультурологічному аспекті.

Список використаних джерел та літератури

1. Загадки / [ред. С. Зубков, упорядкув., пер. І. Березовський] – К. : Дніпро, 1987. – 158 с.
2. Записки з ономастики: зб. наук. праць [вип. 2] / наук. ред. Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 1999. – 104 с.
3. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки: Проблеми пареміології та пареміографії / М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1984. – 203 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
5. Скрипник Л. Г. Словник-довідник: Власні імена людей [3-тє вид. за ред. В. М. Русанівського] / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наук. думка, 2005. – 334 с.
6. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : „Индрик”, 1995. – 512 с.
7. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.

А. О. Стоянова

ОСОБЕННОСТИ АНТРОПОНИМОВ В ТЕКСТАХ УКРАИНСКИХ НАРОДНЫХ ЗАГАДОК

В статье описаны характерные особенности специфического текста загадки, который является объектом изучения паремии; охарактеризована специфика использования антропонимов в текстах украинских народных

загадок и установлена связь между этимологическим значением антропонимов и предметами, которые зашифрованы в текстах загадок; высказано предположение, что выбор антропонима зависит от ряда лингвистических и экстралингвальных факторов.

Ключевые слова: загадка, антропоним, этимологическое значение, денотат.

A. O. Stoyanova,

Postgraduate Student of General and Slavic Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-04-42

Stoyanova_96@mail.ru

THE PECULIARITIES OF ANTHROPNYMS IN THE TEXTS OF UKRAINIAN FOLK RIDDLES

Summary

The object of this article is anthroponyms in the texts of Ukrainian folk riddles. The subject of our research is the connection between anthroponyms and the objects, which are encoded in the texts of riddles. The aim is to analyze the specificity of using anthroponyms in the texts of Ukrainian folk riddles and to draw a parallel between the etymological meaning of anthroponyms and the objects encoded in the texts of the riddles. To reach the purpose of our research we have used such methods as: observation, description, a quantitative method of calculation and inductive generalization.

The analysis of the selected material (40 riddles) gave us the possibility to draw the following conclusion: the choice of the anthroponym for encoding the object in the riddle depends on different linguistic and extra-linguistic factors, among which are the gender of the subject, rhyme and sonority. Among extra linguistic factors, which could influence the choice of anthroponyms, there are: the desire to actualize stereotypes of a person who solves a riddle about a particular object, the functioning of a name in the language and culture and its frequency.

All the given examples allow us to assume that there is a special connection between the etymological meaning of the name and the specific characteristic of the object, which is encoded in the riddle, and thus to presume that the language of a riddle is a special code in which the structure of the universe in the mindset of our ancestors is encrypted. Thus, the study of the specific use of anthroponyms in the Ukrainian folk riddles is extremely important for the further investigation of these texts in the linguacultural aspect of research.

Key words: riddle, anthroponym, etymological meaning, denotation.